

Paralelni grčko-hrvatski korpus Novog zavjeta

Dajana Ćosić, *Staroslavenski institut*

Petra Matović, *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*

Ninoslav Zubović, *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*

Uvod

Jedna od najrazvijenijih disciplina u hrvatskoj lingvistici je korpusna lingvistika. Paralelni korpusi uspostavljaju se od šezdesetih godina prošlog stoljeća i obično sadrže tekstove na hrvatskom i još jednom živom jeziku (Tadić 1997, 2001; Simeon 2002). Paralelni korpusi hrvatskog i nekog klasičnog jezika još uvijek su podzastupljeni, iako se na mreži mogu naći paralelni korpusi grčkog, latinskog, sanskrta i arapskog (The Alpheios Project 2019; Palladino et al., 2021). Iako je Odsjek za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu poznat po jednom od prvih jednojezičnih korpusa latinskih tekstova (zbirka CroALa koju uređuje Neven Jovanović – CroALa 2014), izrada dvojezičnih korpusa na spomenutom Odsjeku tek je u začetku i uglavnom se izrađuju u sklopu manjih projekata, npr. GHLH korpus na projektima Nevena Jovanovića, dok se u sklopu nastave alati za izradu dvojezičnih korpusa koriste tek povremeno za vježbu ili provjeru znanja.¹ U ovom ćemo članku prikazati rad na paralelnom korpusu Novog zavjeta u kontekstu prevođenja Biblije. Za razliku od korpusa GHLH, koji sadrži odlomke iz djela niza grčkih i rimskih pisaca, cilj je ovog projekta obuhvatiti samo jedan tekst, ali u cijelosti, te pružiti svim zainteresiranima uvid u odnos grčkog izvornika i hrvatskog prijevoda Novog zavjeta. U ovom se radu prikazuje dosadašnji rad na korpusu, a razmatraju se i neke implikacije koje rad na ovom korpusu ima na nastavu kako grčkog, tako i hrvatskog jezika.

O prijevodima Biblije

Čitati Bibliju oduvijek je, u velikoj većini slučajeva, značilo čitati prijevod, a ne izvornik. S obzirom da su čitatelji te knjige u pravilu vjernici, za koje je njezin sadržaj obvezujući i smjerodavan, upravo „Sveto pismo”, prevođenje takvog teksta uvijek je bilo od prvorazrednog značaja ne samo za pojedinca, nego i za čitavu zajednicu. Što se prevodi, s kojeg jezika i kako se prevodi, važna su pitanja koja su uvijek i posvuda pratila biblijsku predaju. Da bismo sebi mogli predočiti o kojim jezicima govorimo kao izvornim u slučaju biblijske književnosti, kratko ćemo se osvrnuti na kompliciranu jezičnu situaciju u kojoj se nalazio židovski narod čiji su pripadnici redom protagonisti

¹ Kao rezultat sustavne upotrebe digitalnohumanističkih alata na nastavi možemo navesti jednojezičnu banku stabala Lukijanovog teksta *Iudicium vocalium* (Soldo i Šoštarić 2019).

te književnosti. Govorimo o vremenu od prvih prijevoda hebrejske Biblije na grčki do početaka pisane predaje kršćanstva. U helenističko doba (323–30. g. pr. Kr.) posvuda je u židovskoj dijaspori uzelo maha heleniziranje Židova. To je, uz ostalo, značilo da su oni kao govornici grčkog jezika svakako htjeli čitati Homera na izvorniku, a kao dionici grčke kulture, i vježbati u gimnazijama. Jedino u Mezopotamiji, Perziji i Arabiji, dakle izvan kasnijih granica Rimskog Carstva postojale su, kao i u samoj Palestini, židovske zajednice semitskog (aramejskog) jezika. Drugdje, primjerice u Rimu i zapadnim provincijama, Židovi su pretežno govorili grčki. Oko 100. g. pr. Kr. židovska zajednica u Rimu većinom govori *koiné*; 76% nadgrobnih natpisa u židovskim katakombama u Rimu je na grčkom, 23% na latinskom; od preostalih 1%, tri su na hebrejskom, jedan na aramejskom, a dva su dvojezična (Leon 1959).

Grčka književnost Židova započela je upravo prijevodima Biblije jer se u svojoj vjeri ni ti helenizirani Židovi nisu dali pokolebati. Prijevod Starog zavjeta na grčki (*Septuaginta*), koji danas možemo čitati, temelji se na redakcijama koje su učeni kršćani u 3. i 4. st. po. Kr. ostvarili pomoću filološke kritike tekstova koje su helenofone židovske zajednice upotrebljavale u svom bogoslužju. Najstariji od tih, danas izgubljenih, grčkih prijevoda potječu još iz 3. st. pr. Kr. i posve se podudaraju s aramejskim prijevodima ili parafrazama dijelova hebrejske Biblije, tzv. targumima. Činjenica da su grčki i aramejski prijevodi bili potrebni židovskim zajednicama u Palestini ili Mezopotamiji pokazuje da je hebrejski kao govorni jezik u to doba već bio iščeznuo. Pojavio se, naravno, problem autentičnosti biblijskog teksta. Prigovore je pokušao ukloniti spis iz 2. st. pr. Kr., još jedan primjer židovske literature na grčkom jeziku: pseudepigrfsko ili apokrifno *Aristejino pismo*. U njemu se pripovijeda kako je Ptolemej II. Filadelf, da bi obogatio fond svoje biblioteke, pozvao iz Jeruzalema u Aleksandriju 72 učenjaka koji su mu u odvojenim sobama izradili prijevod Petoknjžja (grč. πεντάτευχος, pet svitaka), prvih pet knjiga Staroga zavjeta: *Postanak, Izlazak, Levitski zakon, Brojevi, Ponovljeni zakon*. Davno je pretpostavljeno da je taj spis sastavljen da bi se određenom grčkom prijevodu priskrbilo opće priznanje. Taj je pokušaj polučio uspjeh, slobodno možemo reći, već i time što zbog te legende grčka Biblija i danas nosi naziv *Septuaginta*.

Prijevod Starog zavjeta je ne samo uspio reproducirati strane, tj. negrčke književne oblike na grčkom, nego je omogućio i nastanak grčkog biblijskog jezika prožetog mnogim semitizmima. Taj idiom je postao moćno jezično oruđe najranije kršćanske teologije. Kršćanstvo se naime širilo prvenstveno u sinagogalnim zajednicama grčko-rimskog svijeta, koje su se odavno jezično prilagodile svom okruženju. Njima je grčki prijevod Biblije bio jedini njezin oblik kojim su se uopće mogli služiti. To je važno imati na umu kad se pitamo koji je izvorni jezik Starog zavjeta za kršćane, ne za Židove.

Međutim, s vremenom je *Septuaginta* postala Biblija kršćana, a ne samo Židova, i temelj argumentacije kršćanske zajednice koja se emancipirala od židovstva, zbog čega su se Židovi okrenuli novim grčkim prijevodima (iz 2. st. po. Kr.) Akvile (Ἀκύλας),

Simaha (Σύμμαχος) i Teodotiona (Θεοδοτίων), a potom samom izvornom tekstu hebrejske Biblije, što je, naravno, sve prijevode ubuduće učinilo izlišnim. Nasljeđe helenističkog židovstva preuzela je kršćanska crkva u obliku kršćanske teologije koja je sadržaj evanđeoskog navještenja pokušala izraziti pojmovima grčke filozofije. Rana pak kršćanska usmena predaja odvijala se na aramejskom – jeziku Isusa, njegovih prvih sljedbenika i rane jeruzalemske zajednice – a grčki je postao neophodan tek kasnijim misionarima koji su se kretali diljem ogromnog helenofonog područja. Novi zavjet kao drugi dio Svetoga pisma postao je kanonski dio bogoslužja tek od 2. st. po. Kr. U to su se vrijeme grčkim prijevodima Starog zavjeta služili isključivo kršćani za koje, zbog ciljanog udaljavanja od judaizma, povratak judeo-aramejskoj predaji više nije bio moguć.

U Hrvatskoj već više od pola stoljeća najveći ugled i popularnost uživa prijevod kršćanske Biblije objavljen u izdavačkoj kući Stvarnost 1968. g. Ta *Zagrebačka Biblija* ili *Biblija Stvarnosti* četvrti je cjeloviti prijevod Biblije na hrvatski objavljen tiskom i ujedno prvi tiskan u Hrvatskoj. Bio je to kolektivni pothvat bibličara Katoličkog bogoslovnog fakulteta i izdavača „Stvarnost” na kojem su bili angažirani i brojni književnici. Glavni urednici su bili bibličar Bonaventura Duda i književnik Jure Kaštelan. Kao polazišni tekst izabran je prijevod Antuna Sovića, s tim da je *Petoknjžje* preveo Silvije Grubišić, *Psalme* Filibert Gass, a *Pjesmu nad pjesmama* Nikola Milićević. *Novi zavjet* preveo je Ljudevit Rupčić. Kasnije je Rupčićev prijevod *Novog zavjeta* u izdanjima „Kršćanske sadašnjosti” obično bio zamijenjen prijevodom Bonaventure Duda i Jerka Fućaka koji je objavljen 1973. g., kao npr. u izdanjima *Jeruzalemske Biblije* i *Džepne Biblije*. Na mrežnim stranicama „Kršćanske sadašnjosti” (<https://biblija.ks.hr/>) koje sadrže cjeloviti tekst *Zagrebačke Biblije*, nažalost nisu navedene obavijesti o izdanju koje se koristilo niti o prevoditeljima. Osim toga izdanja, na internetu se Biblija može čitati i na stranicama Biblija-govori.hr s četirima usporednim izdanjima (Ivan Šarić, Jeruzalemska Biblija, Tomislav Dretar i Daničić-Karadžić) te na stranicama Hrvatskog biblijskog nakladnika s *Varaždinskom Biblijom* online (<https://biblija.biblija-govori.hr> i <https://www.hbn.hr>). Za ovaj smo projekt odabrali *Zagrebačku Bibliju* jer je to hrvatski prijevod kojim se služi većina čitatelja. Budući da nema informacija o tome s koje grčke verzije je Novi zavjet preveden na hrvatski, odabrali smo verziju Nestle-Aland 28 kao pouzdano i lako dostupno izdanje. Riječ je o 28. izdanju Novog zavjeta na grčkom, nazvanom po najvažnijim priređivačima, Eberhardu Nestleu, koji je priredio kritičko izdanje grčkog Novog zavjeta 1898., i Kurtu Alandu, koji je 1963. Nestleovom kritičkom aparatu dodao neka nova čitanja.

Rad na korpusu

Korpus je nastao u sklopu institucijskog projekta „Analiza odabranih ranokršćanskih tekstova” koji je kalendarske godine 2023. u trećoj fazi. Voditeljica projekta je Petra Matović, suradnici s Filozofskog fakulteta Nino Zubović i Jelena Poláček Gajer,

a vanjski suradnici Ana Mihaljević, Dajana Ćosić i Jozo Vela sa Staroslavenskog instituta. Na projektu surađuju i studenti Mateo Cader, Ružarijo Lukas, Vjekoslava Margetić, Katarina Radić i Luka Šop. Dosad su obrađeni Evanđelje po Marku i dio Otkrivenja. Sam rad odvija se na platformi *Perseids* gdje se rečenice na grčkom i hrvatskom povezuju pomoću alata *Alpheios* (The *Alpheios* Project 2019; The *Perseids* Project 2017). *Alpheios* omogućava korisnicima da povežu riječ ili više njih iz izvornog teksta s jednom ili više riječi prijevoda, a sam rad u *Alpheiosu* poprilično je jednostavan. Nakon što korisnik pristupi platformi *Perseids* (moguće je lako pristupiti s već postojećim računima, npr. Google računom), potrebno je najprije učitati tekst izvornika i odgovarajući tekst prijevoda (cjeloviti ili pojedine dijelove), što se može učiniti na tri načina: jednostavnim unošenjem teksta u za to predviđene rubrike, odabirom već postojećih tekstova u *Alpheios* bazi ili unošenjem poveznice koja vodi na odabrani tekst. Povezivanje se odvija tako što se pokazivačem miša riječ (ili više njih) označi u izvorniku, a onda se odabere i označi odgovarajuća riječ (ili više njih) u prijevodu. Povezati se mogu i interpunkcije, te se, u slučaju pogreške, pojedine riječi mogu odznačiti i ponovno povezati. Naravno, može se dogoditi i to da neke riječi ostanu neoznačene. Povezani se dijelovi, kada se pokazivač miša usmjeri na neku riječ, pojavljuju u istoj boji, te je na taj način lako uočiti što je i kako prevedeno s grčkog izvornika na hrvatski. Kad je odabrani tekst povezan do kraja, on se šalje na pregled ostalim članovima koji sudjeluju u projektu. Rečenice povezuju studenti, a pregledavaju Petra Matović, Ninoslav Zubović i Dajana Ćosić. U povezivanju se koriste, kako je već navedeno, *Zagrebačka Biblija* (<https://biblija.ks.hr/>) za hrvatski i Nestle-Aland 28 za grčki (<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/>); potonji je tekst 28. verzija Novog zavjeta na grčkom, u izdanju Njemačkog biblijskog društva, nazvana po najvažnijim priređivačima, Eberhardu Nestleu i Kurtu Alandu.² Odabrani su ovi tekstovi jer su to lako dostupne verzije koje se smatraju standardnima i za kojima će većina čitatelja posegnuti. Cilj je stvoriti korpus kojim se mogu služiti svi koje zanima odnos grčkog teksta Novog zavjeta i hrvatskog prijevoda, a koji posjeduju barem minimalno znanje grčkog jezika. Korpus je osmišljen tako da bude jasno što je prevedeno i kako, tj. da bude vidljivo gdje je u prijevodu nešto izostavljeno ili dodano, primjerice u rečenici Παρθσαν δέ τινας έν αυτώ τῷ καιρῷ άπαγγέλλοντες αυτώ περι τῶν Γαλιλαίων έν τῷ αίμα Πιλᾶτος έμιξεν μετά τῶν θυσίων αυτών. „Upravo u taj čas dođoše neki te mu javiše što se dogodilo s Galilejcima kojih je krv Pilat pomiješao s krvlju njihovih žrtava.” (Lk 31, 1) dodana je u prijevodu riječ „krvlju”, iako grčki tekst doslovno kaže da je „Pilata pomiješao krv s njihovim žrtvama”; za usporedbu, Biblija kralja Jamesa na ovom mjestu kaže:

² Puni naziv izdanja dostupnog na navedenom linku glasi Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece*, 28., revidierte Auflage, hg. v. Barbara und Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini und Bruce M. Metzger in Zusammenarbeit mit dem Institut für Neutestamentliche Textforschung, Münster, © 2012 Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.

There were present at that season some that told him of the Galilaeans, whose blood Pilate had mingled with their sacrifices. (<https://www.kingjamesbibleonline.org/Luke-13-1/>). Ponekad nema potrebe da se izriče subjekt ako se ponavlja onaj iz prethodne rečenice. U rečenici καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι ταῦτα πεπόνθασι; „Isus im odgovori: »Mislite li da ti Galilejci, jer tako postradaše, bijahu grešniji od drugih Galilejaca?«” (Lk 13, 2) u grčkom tekstu nije izrečen subjekt, u hrvatskom je dodano „Isus”, što se onda ostavlja nepovezano. U ovoj rečenici ne povezuje se ni πάντας s „drugih” jer su značenja različita. U primjeru ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ δοξάζων τὸν θεόν „ode kući” slaveći Boga (Lk 5, 25) nije prevedena zamjenica αὐτοῦ (posvojni genitiv uz οἶκον) jer u hrvatskom nije potrebna (podrazumijeva se da ide svojoj kući, a ne tuđoj). U rečenici καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ’ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρεταὶ γενόμενοι τοῦ λόγου, „kako nam to predadoše oni koji od početka bijahu očevici i sluge Riječi” (Lk 1, 2) predikat παρέδοσαν u grčkom nema objekt, dok je u hrvatskom dodano „to”. Još neki osobito česti primjeri izostavljanja ili dodavanja bit će obrađeni u sljedećem poglavlju.

Načela povezivanja

U prvoj fazi rada osnovno načelo je bilo povezati što manje značenjske cjeline (npr. λόγος i „riječ”), a povezivala se i interpunkcija. Iako je studentima značenje grčkog teksta uvijek bilo jasno, javljali su se problemi kad bi trebalo povezati grčki tekst s prijevodnim ekvivalentima u hrvatskom. Ti su se problemi osobito često javljali u sljedećim situacijama:

1. Član

Član se u većini slučajeva povezuje zajedno s imenicom, npr. ὁ Ναζαρηνός = „Nazarećanin” (Mk 10, 47). Može se povezati i s nekim ustaljenim izrazima kao što je τὸ καθ’ ἡμέραν = „svaki dan” u retku τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ’ ἡμέραν = „Kruh naš svagdanji daji nam svaki dan” (Lk 11, 3).

2. Particip

Postoji više mogućnosti povezivanja grčkog participa. Grčkom participu u hrvatskom može odgovarati glagolski prilog, npr. ἐπιγνούς δὲ /ὁ Ἰησοῦς/ τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν = „Proniknuvši njihovo mudrovanje” (Lk 5, 22). Particip se može povezati i s cijelom zavisnom rečenicom, npr. ἀκούσας = „kad je čuo” (Mk 10, 47). U rečenici Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθεν καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λεβὶν καθήμενον ἐπὶ τῷ τελώνιον. = „Nakon toga iziđe i ugleda carinika imenom Levija gdje sjedi u carinarnici.”, particip καθήμενον preveden je rečenicom „gdje sjedi” (Lk 5, 27). Nerijetko grčkom participu odgovara finitni oblik u hrvatskom, npr. u καὶ καταλιπὼν πάντα ἀναστὰς ἠκολούθει αὐτῷ. = „On sve ostavi, usta i pođe za njim.” (Lk 5, 28), καταλιπὼν „ostavi”, ἀναστὰς „usta”. Još jedan primjer nalazimo u rečenici

Παρήσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξεν μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν. = „Upravo u taj čas dođoše neki te mu javiše što se dogodilo s Galilejcima kojih je krv Pilat pomiješao s krvlju njihovih žrtava.” (Lk 31, 1) gdje je participij ἀπαγγέλλοντες preveden kao „javiše”.

3. Čestice

Grčki je jezik osobito bogat česticama, za koje u hrvatskom često nedostaju prijevodni ekvivalenti. Ponekad je, primjerice, adverbativna čestica δέ prevedena česticom ili prilogom, npr. u rečenici ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε = „Kada pak čujete za ratove i za glasove o ratovima, ne uznemirujte se.” (Mk 13, 7) prevedena je česticom „pak”, a u Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἤρξατο λέγειν αὐτοῖς = „Tada im Isus počeo govoriti.” (Mk 13, 5) prevedena je prilogom „tada”. Može se prevesti i suprotnim veznikom „a”, primjerice u rečenici Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν = „A od smokve se naučite prisprodombi!” (Mk 13, 28). Ponekad se uopće ne prevodi, primjerice u ἐπιγνοὺς δὲ /ὁ Ἰησοῦς/ τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν = „Proniknuvši njihovo mudrovanje”, (Lk 5, 22), tako da δέ u posljednjem slučaju ne povezuje s ničim.

4. Povezivanje interpunkcije i veznika

Interpunkcija u grčkom tekstu može se povezati s interpunkcijom u hrvatskom. To ne mora biti uvijek ista vrsta interpunkcije, primjerice u rečenici καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι ταῦτα πεπόνθασιν; = „(Isus) im odgovori: »Mislite li da ti Galilejci, jer tako postradaše, bijahu grešniji od drugih Galilejaca?«” (Lk 13, 2), zarez iza αὐτοῖς povezuje se s dvotočkom iza „odgovori”. U rečenici οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ’ ἐὰν μὴ μετανοήτε πάντες ὁμοίως ἀπολεισθε. = „Ni pošto, kažem vam, nego ako se ne obratite, svi ćete slično propasti!” (Lk 13, 3), zarez iza „obratite” nema se s čime povezati u grčkom tekstu, a završna točka u grčkom povezana je s uskličnikom u hrvatskom. Postoji mogućnost povezivanja interpunkcije i veznika, npr. u rečenici καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν καὶ ἐπλήσθησαν φόβου λέγοντες ὅτι εἶδομεν παράδοξα σήμερον. = „A sve obuze zanos te su slavili Boga i puni straha govorili: »Danas vidjesmo nešto neviđeno!«” (Lk 5, 26), ὅτι se povezuje s dvotočkom kojoj odgovara po svojoj funkciji u tekstu.

5. Neka obilježja helenističkog grčkog

Najčešće je riječ o perifrastičnim tvorbama glagolskih vremena kao što je npr. imperfekt ἤμην διδάσκων koji je preveden „naučavah” (Mk 14, 49). Doslovan prijevod glasio bi „bijah naučavajući”, a sam oblik bi u klasičnom grčkom bio ἐδίδασκον. Ovdje navodimo i tipično obilježje jezika grčke Biblije da, pod utjecajem hebrejske sintakse, rečenice počinju veznikom καί, koji se najčešće prevodi kao „i”, npr. u καὶ παραχρῆμα ἀνασταὶς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ’ ὃ κατέκειτο, ἀπήλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ δοξάζων

τὸν θεόν. = „I on odmah usta pred njima, uze na čemu ležase i ode kući slaveći Boga.” (Lk 5, 25). Ponekad se prevodi kao „a”, npr. u καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας καὶ ἐδόξαζον τὸν θεόν = „A sve obuze zanos te su slavili Boga” (Lk 5, 26), ali može biti i izostavljen, npr. u καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, = „Isus im odgovori” (Lk 13, 2).

6. Prijedlozi

Prijedložni izraz u jednom jeziku ne mora biti zamijenjen prijedložnim izrazom u drugom, npr. ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον = „ode kući” (Lk 5, 25) εἰς τὸν οἶκον povezuje se s „kući”. U takvoj situaciji su se često javljali problemi, primjerice ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφῦν = „odjeven u devinu dlaku, s kožnatim pojasom oko bokova” (Mk 1, 6). Prijedlog „s” ostavljen je nepovezan u prvoj verziji rada na ovoj rečenici, a u drugoj povezan zajedno s „prijedlogom” jer utječe na značenje („prijedlog oko bokova” i „s prijedlogom oko bokova” ne znači isto; samo potonji izraz možemo shvatiti kao ekvivalent za ἐνδεδυμένος... ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφῦν).

Da bi se studenti lakše snalazili u daljnjem radu, formulirana su sljedeća pravila:

1. Član se povezuje s imenicom na koju se odnosi, osim ako nije zasebno preveden.
2. Veznici se povezuju s veznicima, česticama ili interpunkcijom.
3. Interpunkcija se povezuje kad god je to moguće.
4. Participi se povezuju s odgovarajućim značenjskim cjelinama, bez obzira na njihov opseg (npr. kad se radi o rečenicama).
5. Ako je u prijevodu nešto izostavljeno, grčki tekst se ostavlja nepovezan i *vice versa*, npr. glagol „biti”.
6. Prijedlozi ne smiju ostati nepovezani. Kad god je moguće, povezuju se s prijedlozima u grčkom; ako to nije moguće, povezuju se cijeli prijedložni izrazi. Značenje prijedloga mora biti izraženo negdje u tekstu, makar sam prijedlog bio izostavljen.

Rezultat rada na tekstovima uvid je u probleme s kojima se suočavaju studenti koji rade na povezivanju; te se probleme nije moglo u potpunosti predvidjeti prije početka rada. Iako se moglo pretpostaviti da će studente zbunjivati vrste riječi kojih u hrvatskom ili nema ili se ne koriste toliko često kao u grčkom, bilo je iznenađujuće da im problem predstavljaju prijedlozi te povezivanje interpunkcije s veznicima. Prijedložni izrazi u hrvatskom mogu odgovarati jednoj riječi u grčkom te su studenti često našli u situaciji da se pitaju kako je točno izraženo značenje prijedloga. Neki od ovih problema pojavljuje se zbog različitog načina rada u nastavi hrvatskog, odnosno klasičnih jezika. Gramatički se sadržaji ne obrađuju istovremeno na hrvatskom, latinskom i grčkom, te pretpostavljamo da ih je zbog toga učenicima možda teže povezati. Nadalje, ne obrađuju se svi sadržaji jednako detaljno, primjerice sintaksa padeža vrlo je slabo zastupljena u nastavi hrvatskog, a prijedlozi se više obrađuju u nastavi latinskog nego grčkog i hrvatskog. Naposljetku, nastava hrvatskog jezika uključuje i jezik i književnost, te se u tom zgusnutom rasporedu ne može tako detaljno

obraditi gramatičke cjeline kao na nastavi grčkog i latinskog gdje je ipak fokus na jeziku. Stoga rad na ovom projektu vidimo kao poticaj za poboljšanje nastavnih materijala za učenje jezika, kako klasičnih tako i hrvatskog, a prije svega se nadamo da ćemo ostvariti željeni cilj te stvoriti digitalno izdanje koje omogućava usporedbu grčkog i hrvatskog čak i čitateljima koji su savladali tek osnove grčkog, te im pomoći u učenju ili služiti kao podloga za daljnje istraživanje prijevoda Biblije.

Literatura

- The Alpheios Project*. 2019. <<https://alpheios.net>>. (zadnji pristup 14. svibnja 2022).
- Biblija-govori*. 2023. <<https://biblija.biblija-govori.hr>>. (zadnji pristup 19. listopada 2023).
- CroALa (Croatiae Auctores Latini)*. 2014. <<http://croala.ffzg.unizg.hr>>. (zadnji pristup 14. svibnja 2022).
- Hrvatski biblijski nakladnik*. <<https://www.hbn.hr>>. (zadnji pristup 19. listopada 2023).
- King James Bible Online*. 2023. <<https://www.kingjamesbibleonline.org>>. (zadnji pristup 11. studenog 2023).
- Leon, Harry L. 1959. The Greek Inscriptions of the Jews of Rome. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* II, 1. 46–49.
- Novum Testamentum Graece*, Nestle-Aland 28. <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/>>. v. 4.12.6. (zadnji pristup 11. studenog 2023).
- Palladino, Chiara, Foradi, Maryam, Yousef, Tariq. 2021. Translation Alignment for Historical Language Learning: a Case Study. *Digital Humanities Quarterly* 15 (3). <<https://www.proquest.com/openview/e048d32e8e991c67282c3fbda5c1f0d4/1?pq-origsite=gscholar&cbl=5124193>>. (zadnji pristup 14. svibnja 2022).
- The Perseids Project*. 2017. <<https://www.perseids.org/>>. (zadnji pristup 14. svibnja 2022).
- Simeon, Ivana. 2002. Paralelni korpusi i višejezični rječnici. *Filologija* 38-39: 209–215.
- Soldo, Petar, Šoštarić, Petra. 2018. Treebanking Lucian in Arethusa: Experiences, Problems and Considerations. *Studia UBB Digitalia* 63 (2): 7–18.
- Tadić, Marko. 1998. Raspon, opseg i sastav korpusa suvremenoga hrvatskoga jezika. *Filologija* 30–31: 337–347.
- Tadić, Marko. 2001. Procedures in Building the Croatian-English Parallel Corpus. *International Journal of Corpus Linguistics, Special issue*: 1–17.
- Zagrebačka Biblija*. 2023. <<https://biblija.ks.hr/>>. (zadnji pristup 14. svibnja 2022).